Български език, Приложение / Bulgarian Language, Supplement, 73 (2026), 92–108
Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372
doi: 10.47810/BL.73.26.PR.05

Устойчив словореден модел в българския език от X в. до днес

Валентин Гешев (България)
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
vgeshev@slav.uni-sofia.bg

Елисавета Балабанова (България)
Университет по архитектура, строителство и геодезия
elisaveta.balaban@gmail.com

В проучването се разглежда един устойчив за българския език словореден модел – с дистантно (раздалечено) разполагане на подлога и сказуемото вследствие на вмъкването на обстоятелствени пояснения между тях. Показва се, че моделът е налице в старобългарски, в ранноновобългарски и в съвременния български език. Като се прави паралел с примери от Новия завет на евангелски гръцки, на съвременните украински, чешки и полски, се установява, че моделът е характерен и за тези езици. Въз основа на анализа се правят изводи за разпространеността на модела и се изказва предположение за универсалността му.

Ключови думи: словоред; български език от X до XXI век; обстоятелствени пояснения; дистантно разполагане; езикови универсалии

A Persistent Word Order Pattern in Bulgarian: From the Tenth Century to the Present Day

Valentin Geshev (Bulgaria)
Sofia University St. Kliment Ohridski
vgeshev@slav.uni-sofia.bg

Elisaveta Balabanova (Bulgaria)
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy
elisaveta.balaban@gmail.com

The article examines a persistent word order pattern in Bulgarian, from classical tenth-century Old Bulgarian through Early Modern Bulgarian to the present day. It is characterised by discontinuity between the subject and the predicate due to the insertion

© Валентин Гешев, Елисавета Балабанова, 2026
Тази статия в списание „Български език“ е с отворен достъп и се публикува под международния публичен лиценз Creative Commons Attribution 4.0 International (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0). /

©Valentin Geshev, Elisaveta Balabanova. 2026
This open access article of journal “Balgarski ezik” (“Bulgarian Language”) is published under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 International Public License (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International – CC-BY-NC-ND 4.0).

of adjuncts. By analysing the attested occurrences in the text of the Bible in Greek, as well as in contemporary Ukrainian, Polish, and Czech, we find that the studied word order pattern is typical of these languages as well. On the basis of these observations, we make conclusions about the possible universality of this word order model.

Keywords: word order pattern in Bulgarian from the tenth to the twenty-first century; adjuncts; discontinuity; linguistic universals

1. Увод

Докладът разглежда един словореден модел – с дистантно (раздалечено) разполагане[1] на подлога и сказуемото вследствие на вмъкването между тях на обстоятелствени пояснения[2], трайно характерен за българския книжовен език от X век до днес. Чрез анализ на езиков материал от български писмени източници – съответно от X в., от XVII в. и от съвременността, в доклада проверяваме хипотезата, че поради трайното наличие в нашия език – в продължение на 11 века, на разглеждания словореден модел, той е израз на определено устойчиво положение в българския словоред. Нещо повече, чрез проследяване на модела в няколко други съвременни европейски езика (два западнославянски (чешки, полски) и един източнославянски (украински)), както и в евангелския гръцки – и установяването на трайното му наличие и в тях, допускаме възможността той да е универсалия или пък обратното: да е регионална или генетична фреквенталия.

Изследването ни си постави за цел да провери дали разглежданият словореден модел изобщо е налице в старобългарски и ранноновобългарски освен в съвременния български език. Все още не разполагаме с точни статистически данни за разпространението на модела в по-старите състояния на езика ни – това може да бъде обект на една бъдеща разработка.

Нещо повече: не твърдим, че този словореден модел е единственият възможен в приложените от нас примери. Със сигурност част от изреченията биха могли да бъдат формулирани и с други, синонимни словоредни модели, на които обаче ние нямаме възможност – и място, да се спрем в настоящия текст.

Примерите, илюстриращи разглеждания от нас словореден модел, сме взели от следните източници: за *старобългарския период* това е Мариинското евангелие (Ягич/Yagich 1960); за *ранноновобългарския период* е Тихонравовият дамаскин в изданието на Е. Дьомина (Дьомина/Demina 1971); а за *съвременното състояние на езика* – корпусът Бултрибанк (bultreebank).

В посоченото издание Ватрослав Ягич е добавил началните страници на Дечанското евангелие от XIII в. на мястото на липсващото начало в оригинала на Мариинското евангелие – до средата на Мт V 32. Част от нашите примери са от тези начални страници, което означава, че моделът е наличен в евангелския текст и в среднобългарската епоха.

Примерите от старобългарски, гръцки и останалите славянски езици сме взели от едни и същи пасажи в превода на Новия Завет на съответния език, така че да служат като мини паралелен корпус.

Ето и източниците на примерите за: *евангелски гръцки* (Tischendorf 1981), съвременен *украински* превод на Новия завет (Біблія або книги Святого Письма Старого и Нового Заповіту/Bibliya abo knigi Sviatogo Pisma Starogo i Novogo Zapovitu 1990), съвременен полски превод на Новия завет (Biblia to jest całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu 1985) и *чешкия* превод на Новия завет според Кралицката библия (Bible Svatá aneb všecka Svatá Písma Starého i Nového Zákona 1991). Различните примери са преведени на съвременен български възможно най-близо до оригинала, особено по отношение на словореда им. Понякога са представени и паралели от съвременния български синодален превод на Новия завет (Новий Завет. Псалтир/Noviy zavet. Psaltir 1990).

Докладът има следната структура: в **част 2.** се прави кратък преглед на езиковедската литература, която засяга въпроса за словореда в старобългарския и в съвременния български език. **Част 3.** е посветена на разглеждането на модела чрез конкретни езикови примери в трите етапа от развитието на езика, съответно: старобългарски, ранноновобългарски и съвременен новобългарски, както и чрез примери от останалите съвременни езици (украински, чешки, полски и евангелски гръцки).

В Заключението (**част 4.**) се правят изводи и се обобщава изложеното в предишните части.

2. Преглед на съществуващите изследвания върху словореда в старобългарския и съвременния български език

Словоредът сравнително по-рядко влиза в обсега на внимание на изследователите на българския език, обикновено във връзка с други разглеждани от тях явления[3]. Това се отнася както за старобългаристичните изследвания, така и донякъде за изследванията върху съвременното състояние на езика (все пак има вече няколко изследвания, посветени изцяло на словореда в съвременния български език).

2.1. Изследвания върху словоредни въпроси в старобългаристичната литература

В старобългаристичната литература въпросът за словореда се разглежда съпътстващо на други въпроси, вълнуващи изследователите. Изследванията, в които изобщо се засяга словоредната тематика, са ограничен брой. Необходимо е да уточним, че въпросът за анализирания от нас словореден модел изобщо не намира място в съществуващите трудове.

В тази част синтезирано излагаме виждания на изследователите върху словореда в старобългарски, защото някои от тези виждания представят принципни положения, спрямо които правим паралели и за модела, който ни интересува.

В своята книга **„Структура на простото изречение в книжовния старобългарски език“ Румяна Златанова** (Златанова/Zlatanova 1990) прави разграничение между „конструктивния синтаксис“ и неговата надстройка –

„комуникативният синтаксис“, който „създава аналогични по своята функция парадигми“, чиито елементи „се различават по линейно разположение и разпределение на фразовите ударения, а по значение – според реализацията на различните комуникативни задачи“ (Златанова/Zlatanova 1990: 12). С параметрите на комуникативния синтаксис обаче Златанова не се занимава.

В статията си **„Выражение эмоциональной актуализации высказывания лексическим средствам в древнеболгарском и древнерусском“ Д. Станишева** и **Ек. Дограмаджиева** разглеждат емоционалните изказвания в старобългарския книжовен език (Станишева, Дограмаджиева/Stanisheva, Dogramadzhieva 1980). Авторките посочват, че емоционалната актуализация на изказването „отразява една факултативна страна от отношението на говорещия към обективното съдържание на изказването – неговата емоционална реакция по отношение на съобщаваното“ (Станишева, Дограмаджиева/Stanisheva, Dogramadzhieva 1980: 144). Като описват типовете емоционални изказвания в старобългарски език, авторките посочват, че липсва едно по-цялостно описание на тези изказвания (пак там). Това е и целта на Станишева и Дограмаджиева, като те обобщават 3 типа емоционални изказвания на синтагматично равнище, но сред тези типове не фигурира разглежданият от нас словореден модел (по-скоро типовете се отнасят до включването на актуализиращи елементи като междуметия и подсилващи емоционални частици).

В своята книга, посветена на обстоятелствените изречения в старобългарски **„Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език“, Ек. Дограмаджиева** има много точни наблюдения върху позицията на обстоятелствените изречения спрямо главното в старобългарски (Дограмаджиева/Dogramadzhieva 1984). Наблюденията на Дограмаждиева върху словоредното разположение на обстоятелствените изречения спрямо главното са подкрепени с конкретни количествени данни от старобългарски писмени паметници. Количествените данни, изнесени от Дограмаджиева, за това кои типове подчинени обстоятелствени изречения се срещат най-често в позицията пред сказуемото, кореспондират изцяло с нашите данни за разположението на съответните типове лексикални обстоятелствени пояснения в същата словоредна позиция.

В своята монография **„Синтактична структура на преводната агиография“ Анета Димитрова** – като се занимава много обстойно и аналитично с различните аспекти на превода от старогръцки на богослужебните текстове в периода X–XI век, посочва, че „Езикът на превода има сходна (с езика на гръцката литература – добавката наша, В. Г. и Е. Б.) структура, но се наблюдават и различия...“ (Димитрова/Dimitrova 2012: 52).

Това твърдение се споделя от редица изследователи и е в пряка връзка и с основната отправна точка в нашия анализ, а именно, че словоредните модели (в частност разглеждания от нас словореден модел) в старобългарските сакрални текстове не са само директно отражение на съответните

модели в гръцки, а проявяват и своеобразни черти, характерни за нашия език и до днес.

Като сравняваме примерите от превода на Новия Завет от гръцки на старобългарски и съответно от гръцки пряко или през латински на полски, украински и чешки, в същинската част на доклада показваме, че наред с несъмнените паралели при превода от гръцки на български са налице и определени пунктове на различие, които ще дискутираме по-подробно в част 3.

2.2. Изследвания върху словоредни въпроси на съвременния български книжовен език и върху словореда в лявата зона на изречението[4].

Без да претендираме за изчерпателност в доклада (това не е нашата цел), посочваме, че изследвания върху разглеждания словореден модел в българската езиковедска литература има много малко: за неразговорната реч изследванията са на Е. Балабанова (Балабанова/Balabanova 2007; Балабанова/Balabanova 2020), а за разговорната – предимно на С. Теофилова (Теофилова/Teofilova 2018).

Извън това неколцина изследователи се занимават със словореда на лявата изреченска периферия[5], но това е съпътстващо на други въпроси, които са във фокуса на тяхното внимание (Tisheva 2007, Тишева, Джонова/Tisheva, Dzhonova 2007). С въпроса за адюнктите (обстоятелствените пояснения) за начин към глаголите за емоционални състояния – съответно и словоредното разположение на тези адюнкти, се занимава Й. Тишева (Тишева/Tisheva 2022).

Обстоен преглед и обобщение на изследванията по словоредните въпроси на съвременния книжовен език може да бъде намерен в изследване на Е. Балабанова. Основният извод, направен в него, е, че: „В почти всички изследвания се отчита взаимодействието върху словореда на съвкупност от структурни, дискурсни и прозодични фактори.“ (Балабанова/Balabanova 2020: 13–43). Това принципно положение, валидно за съвременния български език, може да бъде проверено за старобългарски и ранноновобългарски. Поради ограничеността на мястото в настоящия доклад обаче няма да имаме възможността за това – ще го оставим за бъдещи разработки.

3. Словоредният модел с дистантно разполагане на подлога и опората

В предишни наши изследвания (Балабанова/Balabanova 2007) сме установили, че в съвременния български език материалът, който се разполага словоредно между подлога и опората, е от следните 2 основни групи: обстоятелствени пояснения и модални прагматични елементи. Поради естеството на изследваните текстове в старобългарски и среднобългарски в тях не открихме примери за разполагане на модални елементи между подлога и сказуемото с изключение на частици като оубо, бо и же, последните две от които са клитики.

Тъй като в трудовете на други изследователи (Златанова/Zlatanova 1990) се вижда, че в старобългарските паметници се срещат и други частици, допускаме, че причината ние да откриваме само частиците ѡ҃бѡ, бѡ и же е, че работим само с един текст, а именно част от превода на Новия Завет. Вероятно, ако се потърсят примери и в други текстове, ще открием по-голямо разнообразие от модални елементи.

Поради липсата на разнообразие от модални елементи в използваните от нас източници за старобългарски и ранноновобългарски не разглеждаме осъществяването на словоредния модел с модални елементи в доклада.

В тази част представяме данните от корпуса Бултрибанк (Simov et al 2004) с количественото разпределение на изреченията с дистантно разположени подлог и сказуемо в резултат на вмъкването на обстоятелствени пояснения между тях. Тъй като Бултрибанк е корпус, представителен за съвременното състояние на езика, данните от него са показателни за количественото разпределение на модела в съвременния български книжовен език.

Обстоятелствени пояснения:
а) за *време* – почти 1/2 от всички обстоятелствените пояснения в тази позиция в корпуса;
б) за *начин* – около 1/3 от всички обстоятелствени пояснения в тази позиция в корпуса;
в) за *количество и степен* – 11% от всички обстоятелствени пояснения в тази позиция в корпуса;
г) за *място* – около 5% от всички обстоятелствени пояснения в тази позиция в корпуса.

Всички останали обстоятелствени пояснения се срещат в разглежданата словоредна позиция под 3% честота.

Целта ни в следващата част на текста е да проверим дали данните за съвременния български език се потвърждават и за текстовете на старобългарски и ранноновобългарски, както и на евангелски гръцки и в няколкото избрани от нас средноевропейски славянски езика.

3.1. Дистантно разполагане в резултат на вмъкване на обстоятелствени пояснения за *време*

Както вече посочихме, в съвременния български език дистантното разполагане в тази позиция се причинява от обстоятелствени пояснения за време в почти 1/2 от случаите на дистантно разполагане в тази позиция в корпуса.

Пример от съвременния български език:
(1) *В цивилизования свят човек през целия си живот пази „светая светих“ на своята репутация – своето кредитно досие.*

Прави впечатление, че в примерите от старобългарски, гръцки, чешки и полски словоредният модел с обстоятелство за време между подлога и опо-

рата се реализира без отклонения, т.е. там обстоятелственото пояснение за време е между подлога и сказуемото, като единственото изключение е украинският пример.

В предишно наше изследване (Балабанова/Balabanova 2020: 121) сме установили, че в съвременния български език базовата словоредна позиция[6] на обстоятелствата (адюнктите) за време е лявата зона на изречението (тези обстоятелства са най-често срещаните – почти еднакво често – и в абсолютна изреченска препозиция, и след подлога). Фактът, че и в старобългарски, и ранноновобългарски обстоятелствата за време се разполагат с голяма честота между подлога и сказуемото, още веднъж доказва устойчивостта на тази тяхна позиция.

Наблюденията ни за старобългарски се потвърждават и от данните на Ек. Дограмаджиева, която посочва, че обстоятелствените изречения за място, време, условие и отстъпка предпочитат препозицията спрямо сказуемото (Дограмаджиева/Dogramadzhieva 1984: 232).

Примери от старобългарски, гръцки и останалите славянски езици:

(2) аꙁъ николиже не съблажнитъ сѧ (Мт XXVI 33)

‘аз никога няма да се съблазня’

(3) гр. *ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι* (Без отклонение от модела)

(4) укр. *я не спокушуся ніколи*

‘аз няма да се съблазня никога’ (Отклонение от модела)

(5) пол. *ja się nigdy nie zgorszę* (Без отклонение от модела)

‘*аз никога няма да се съблазня’* (Без отклонение от модела)

(6) чеш. *jáť se nikdy nezhorším* (Без отклонение от модела)

Пример от ранноновобългарски:

(7) а̑то а̑зь въ то́изи ча̑ ѹ́тр҃ъ ни́его да за́тр҃їа ѹ́ ко́ито ча̑ и́ то́и закла̀ мои̑те попо́ве (Тих 229)

‘а пък аз в този час утре него да затрия, в който час и той закла моите попове’

Специално внимание заслужават причастните конструкции в старобългарски, които играят ролята на обстоятелства за време и начин.

Примери:

(8) wнъ же въставъ поѧ[7] wтроча и матере его нощитъ и wтиде въ егѵпетъ (Мт II)

‘и той, като стана, пое детето и майка му през нощта и отиде в Египет’

(9) фарисѣи же ишедъше съвѣтъ сътвориша на нь (Мт XII 14)

‘*фарисеите пък, като излязоха, заговор направиха срещу него’*

(10) тъгда ирод҃ъ видѣвъ ꙗко порѫганъ бы҆ ѿ влъхвъ. разгнѣвавъ сѧ зѣло. и послалъ҆ изби всѧ wтроκы сѫщаꙗ въ видлеѡмѣ и въ всѣхъ прѣдѣлѣхъ ег҃о (Мт II 16)

‘*тогава Ирод, <u>като видя, че поруган бе от влъхвите, като се разгневи много и като изпрати [хора]</u>, изби всички отроци, които бяха във Витлеем и във всичките предели негови’*

Въпросът за причастните конструкции в старобългарски е разглеждан многократно от изследователите. Тук няма да правим обстоен преглед на литературата по въпроса, само ще спомена, че в „История на българския език“ В. Гешев посочва, че: „Старобългарските причастни конструкции са обичаен начин, по който тогавашните хора са изразявали това, което днес изразяваме с подчинени и по-рядко със съчинени изречения или деепричастни конструкции“ (Гешев/Geshev 2022: 150). Същата теза застъпва и А. Димитрова: „Причастието е нелична глаголна форма с най-широка употреба... в старобългарския език“ (Димитрова/Dimitrova 2012: 103).

В примерите, които привеждаме с причастните конструкции в ролята на обстоятелства за време и начин в старобългарски, един от възможните съвременни преводи на изреченията е с подчинени обстоятелствени изречения за време и начин.

Широката употреба на причастните конструкции в старобългарски за разлика от съвременния български език, в който на тяхно място се използват предимно обстоятелствени изречения, е основен пункт на различие между старото и съвременното състояние на езика. Нужно е обаче да посочим, че тази отлика е на синтактично равнище – по отношение на разглеждания от нас словореден модел е важно, че позицията за обстоятелствената семантика остава „запазена“, без значение дали тази обстоятелствена семантика ще се реализира лексикално (чрез наречие), или синтактично (чрез причастна конструкция или подчинено изречение).

3.2. Дистантно разполагане в резултат на вмъкване на обстоятелствени пояснения за *начин*

В съвременния български език обстоятелствата за начин са посочени още от Елена Георгиева – която е най-значимият изследовател на словореда през XX век, като „истински квалификативни глаголни пояснения“ (Георгиева/Georgieva 1974: 50) и като такива обичайно са контактно разположени до сказуемото. И Е. Георгиева, и нашите предишни изследвания (Балабанова/Balabanova 2020: 124) сочат, че „запазеното място“ на обстоятелствата за начин е контактно до сказуемото (в пре- или постпозиция спрямо него) – това е тяхната базова позиция (Балабанова/Balabanova 2020: 124). Й. Тишева също потвърждава контактността на обстоятелствата за начин спрямо сказуемото (Тишева/Tisheva 2022).

Както споменахме, изследвания върху словореда на обстоятелствените пояснения в старобългарски не са ни известни, но в книгата на Ек. Дограмаджиева за обстоятелствените изречения в старобългарски откриваме потвърждение на нашето наблюдение – Дограмаждиева посочва, че „постпозицията (спрямо сказуемото – добавката наша, В. Г., Е. Б.) преобладава при подчинените обстоятелствени изречения за начин, количество, причина, следствие и цел“ (Дограмаджиева/Dogramadzhieva 1984: 232).

Следователно, както и при реализацията на обстоятелствените пояснения за време, откриваме, че разглежданият от нас словореден модел има трайно, многовековно присъствие в нашия език, независимо от начина за изразяване на обстоятелствената семантика (дали това ще е с лексема, с подчинено изречение или както е в старобългарски – с причастна конструкция).

Пример от съвременния български език:

(11) Сърпът на месечината <u>ярко</u> светеше, увиснал над града.

Примери от старобългарски, гръцки и чешки:

(12) тъгда ирѡдъ <u>таи</u> призва влъсви (Мт II 7)
‘тогава Ирод <u>тайно</u> призова мъдреците’
свър. синод. превод: *Тогава Ирод тайно повика мъдреците*

(13) гр. τότε Ἡρώδης <u>λάθρα</u> καλέσας τοὺς μάγους
‘тогава Ирод, като тайно покани мъдреците’...

(14) чеш. *Tehdy Heródes <u>tajně</u> povolav mudrců*
‘тогава Ирод, като тайно покани мъдреците’...

За разлика от български и гръцки в украински и полски (виж примери N15 и 16) се забелязва отклонение от разглеждания словореден модел (в тези два езика обстоятелството за начин минава след сказуемото, но запазва контактността си спрямо него, което е много характерна особеност на този тип обстоятелствени пояснения – те „държат“ на контактността си спрямо сказуемото, защото семантично са в тясна връзка с него).

Примери от украински и полски (от Мт II 7):

(15) укр. *Тоді Ірод покликав <u>таємно</u> отих мудреців*
‘тогава Ирод, като покани тайно ония мъдреци’ (Отклонение от модела)

(16) пол. *Tedy Herod wezwawszy <u>potajemnie</u> onych mędrców*
‘тогава Ирод, като покани тайно ония мъдреци...’ (Отклонение от модела)

Подобно на обстоятелствата за време и при изреченията с обстоятелства за начин в старобългарски се наблюдават примери с обстоятелства за начин, изразени чрез причастни конструкции (в част 3.1.1. дискутирахме въпроса за използването на причастните конструкции в старобългарски.)

Примери от старобългарски с причастна конструкция:

(17) да и азъ шедъ поклонѫ сѧ емоу (Мт II 8)

'и аз, отивайки, да му се поклоня'

(18) wни же послоушавъ̀ши цр҃ъ идошѧ (Мт II 9)

и те, като послушаха царя, отидоха'

3.3. Дистантно разполагане в резултат на вмъкване на обстоятелствени пояснения за *място*

Обстоятелствата за място, както и останалите два типа обстоятелствени пояснения, не показват отклонение от модела в повечето от разглежданите от нас езици, но отново в украински е налице различен словоред.

Интересно е да се отбележи, че в една част от примерите от старобългарски (при глаголите: лежати, стоѭти), от ранноновобългарски и от останалите разглеждани езици обстоятелството за място е част от валентната рамка на глагола сказуемо (въпросът за т.нар. „хибридни депенденти" е обсъждан неведнъж в езикознанието на различните европейски езици – синтезиран обзор може да бъде намерен у Балабанова (Балабанова/Balabanova 2007: 123). На този етап не бихме могли да кажем дали фактът, че тези обстоятелства са от хибриден тип, има отражение върху словоредното им разполагане. Нужно е да се изследва по-голям обем езиков материал.).

В съвременния български език обаче анализът ни в предишно проучване (Балабанова/Balabanova 2020: 123) сочи, че в контактна препозиция спрямо сказуемото обстоятелствата за място са единствено и само с чиста обстоятелствена семантика, докато тези, които се разполагат в контактна постпозиция спрямо сказуемото (словореден модел, който не разглеждаме в доклада), са и от двата типа – и депенденти на опората с локативна семантика, и чисти обстоятелствени пояснения (пак там). Би било добре в бъдеще това положение да се провери и върху материал от старобългарски и ранноновобългарски.

Съществено, което обединява езиковия материал от старобългарски, ранноновобългарски и съвременния български език, е фактът, че обстоятелствата за място най-често запазват своето място непосредствено до сказуемото, т.е. своята контактност спрямо него.

Пример от съвременния български език:

(19) Той тук ще работи и ще спечели пари.

Примери от старобългарски, гръцки и останалите славянски езици:

(20) въ соботы иѳреи въ цр҃ькѵе соботы[8] скврънатъ. і неповиньни сѫтъ (Мт XII 5)

'в съботите свещениците в църквите (синагогите) съботите нарушават оскверняват и невинни са'

(21) се влъсви ѿ въстокъ пр҃їдошѧ въ ер҃л҃мъ (Мт II 1)

'ето влъхви от изток дойдоха в Ерусалим'

(22) гр. ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἰεροσόλυμα (Няма отклонение.)
(23) укр. *то ось мудреци прибули до Єрусалиму зо сходу*
'то ето мъдреци дойдоха в Ерусалим от изток' (Отклонение от модела.)
(24) пол. *oto mędrcy ze wschodu słońca przybyli do Jeruzalemu*
'ето мъдреци от изгрева на слънцето (от изток) дойдоха в Ерусалим'
(25) чеш. *mudrci od východu slunce vypravili se do Jeruzaléma*
'същото'
(26) оуже бо сѣкира при корени дрѣва лежїтъ (Мт III 10)
'защото вече секирата при корена на дървото лежи (т.е. чака)'
(27) гр. ἤδη ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται
'вече секирата при корена на дърветата лежи'
съвр. синод. превод: *и секирата лежи вече при корена на дърветата* (Отклонение от модела)
(28) укр. *Бо вже до коріння дерев і сокира прикладена* (Отклонение от модела)
'защото вече при кореното на дърветата и секира е подпряна'
(29) пол. *A już i siekiera do korzenia drzew przyłożona jest*
'*а вече и секирата до корена на дърветата опряна е'*
(30) чеш. *A již jest i sekera k kořenu stromů přiložena*
'*защото вече е и секирата до корена на дърветата опряна'*
(31) и весь народъ на помори стоѣше (Мт XIII 2)
'и целият народ на поморието (на брега на морето) стоеше'
(32) гр. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει
'същото' (такъв словоред по-трудно ще се срещне в английски)
съвр. синод. превод: *а целият народ стоеше на брега* (Отклонение от модела)
(33) укр. *а ввесь натовп стояв понад берегом* (Отклонение от модела)
'а цялата тълпа стоеше на брега'
(34) пол. a wszystek lud stał na brzegu
'а целият народ стоеше на брега' (Отклонение от модела)
(35) чеш. všecken pak zástup stál na břehu
'цялото пък множество стоеше на брега' (Отклонение от модела)

В представените примери на различни славянски езици и на евангелски гръцки в някои изречения забелязваме отклонения от изследвания словореден модел – налице са примери, в които обстоятелственото пояснение за място е разположено или в края на изречението, или още преди групата на подлога и сказуемото, т.е. в абсолютна препозиция на изречението (срв. пример № 28 на украински).

Подобни отклонения се дължат, по наше мнение, на индивидуалните предпочитания на съответния преводач на библейския текст. За такива разлики спрямо гръцкия оригинал пише и А. Димитрова: „Езикът на превода – на агиографски текстове (добавката „на агиографски текстове“ наша, В. Г и Е. Б.), има сходна (с езика на гръцката литература – добавката наша, В. Г. и Е. Б.) структура, но се наблюдават и различия, които предоставят богат материал за наблюдение с оглед на преводаческите техники“ (Димитрова/ Dimitrova 2012: 52).

Примери от ранноновобългарски:

(36) зѣ́мїе, и҆ аспи́ди, и҆ кѷ́расты, <u>въ пⷭ́стини</u> боѩ́ха се ѿ і҃wа́ннa кр̂тлѧ, а҆̃ і҃родїа́да на ѡ҆бѣ́дь глъвъ̑та мⷭ, ѿсѣ́че (Тих 229)

‘змии и аспиди, и усойници <u>в пустинята</u> бояха се от Йоан Кръстител, а Иродиада на обед главата му отсече’

В последния пример анализът не е еднозначен, тъй като <u>въ пⷭ́стини</u> може да бъде както обстоятелствено пояснение за място, опериращо на нивото на цялото изречение, така и несъгласувано определение към зѣ́мїе, и҆ аспи́ди, и҆ кѷ́расты.

(37) и҆ и҃лїа пр̂ро́ка га́рⷭ҇ване <u>(въ) пⷭ́стинѣ и҆ пла́нинѣ</u> хра́нѣаха, а҆̃ е҃лⷭ҇заве́ла ца́рица зара́ди дъ́ждо́вны҇ѣ берекеть, та се го́твѣше нѣ́го на съмрѣ̀ть да го҆̀ прѣ́дадѣ̀ (Тих 229)

‘и Илия пророк гарваните <u>в пустинята в планината</u> хранеха, а Елзавела царица заради дъждовния берекет се готвеше него на смърт да го предаде’

4. Заключение. Изводи

В настоящия доклад, въз основа на езиков материал от старобългарски, ранноновобългарски и съвременен български, показваме трайното присъствие в нашия език (в продължение на 11 века) на *един словореден модел с дистантно разполагане на подлога и сказуемото в резултат на вмъкването на обстоятелствени пояснения между тях*.

Чрез примери от няколко славянски езика и един балкански език (евангелски гръцки) установяваме наличието и в тях – с малки отклонения в конкретния текст, на същия модел.

Направените от нас наблюдения (в допълнение към проучванията на други изследователи преди нас) ни водят към заключението, че този модел е характерен за европейските езици и в този смисъл вероятно представлява вид езикова универсалия.

Анализът ни на материала от старобългарски през ранноновобългарски до съвременния български език показа трайната устойчивост на модела със

запазване на позицията на езиков елемент с обстоятелствена семантика между подлога и сказуемото. В доклада показваме, че тази словоредна позиция в продължение на 11 века се „запълва“ от *разнороден от лексикална и синтактична гледна точка* езиков материал, който обаче *винаги е с обстоятелствена семантика* (в *старобългарски* този езиков материал са наречия, именни групи и причастни конструкции с обстоятелствена семантика, а също и подчинени обстоятелствени изречения, в *съвременния български* език преди всичко са наречия или именни групи с обстоятелствена семантика и само понякога – подчинени обстоятелствени изречения).

Сравнението при реализацията на модела със запазена словоредна позиция с обстоятелствена семантика между подлога и сказуемото в останалите изследвани от нас езици ни води до извода, че разглежданият словореден модел най-вероятно е израз на определен начин, по който съзнанието подрежда информацията, която впоследствие само се осъществява чрез различни конкретни езикови форми, характерни за съответната епоха от развитието на езика.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

[1] Терминът *дистантно разполагане* на български е аналог на термина discontinuity (Балабанова/Balabanova 2007: 1). Явлението *дистантно разполагане* е характерно за повечето европейски езици; смята се, че е присъщо предимно на езиците със свободен словоред, и то най-вече по отношение на глаголните фрази (макар да се наблюдава и известно негово разпространение и в именните и адвербиалните фрази в някои европейски езици).

[2] В източниците ни на примери за старобългарски и ранноновобългарски се срещат и клитики или отрицателната частица „не“ в позиция между подлога и сказуемото. В нашето изследване обаче ние не разглеждаме този тип езиков материал; той би могъл да бъде обект на едно бъдещо изследване за проявите на разглеждания словореден модел.

[3] В последните десетина години прави впечатление нарастването на изследванията, засягащи (и) конкретно словоредни въпроси, което, заедно с дискусиите по словоредни въпроси на езиковедските конференции напоследък (2025 г.), показва нараснало осъзнаване на необходимостта от по-задълбочено и цялостно проучване на словореда на съвременния български език (както в неговата неразговорна, така и в разговорната му форма, като за последната броят словоредни изследвания лавинообразно нараства).

[4] *Лява (и дясна) зона на изречението* е термин, въведен от Балабанова в (Балабанова/Balabanova 2020: 91). Лявата зона на изречението започва от началото на изречението и завършва до предиката.

[5] *Лява периферия* е термин от Трансформационната граматика, който понякога се използва от българските изследователи, но той има различен обем от „лява зона на изречението“.

[6] В предишно наше изследване (Балабанова/Balabanova 2020: 121) посочваме, че разположението на обстоятелствата за време контактно вляво и вдясно до сказуемото е тяхната базовата позиция. В същото изследване въвеждаме за първи път

термина *базова словоредна позиция* на обстоятелствените пояснения (адюнктите) в съвременния български книжовен език, като посочваме за кои типове обстоятелствени пояснения се отнася тя.

[7] Ако приемем, че пѡѧ е сказуемото в аорист към подлога ѡнъ.

[8] Появяващото се за втори път съществително соботы (също във винителен падеж) е пряко допълнение на глагола сквръньѧтъ и също е вмъкнато между подлога и сказуемото.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ

На кирилица

Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. із мови довньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. UBS, 1990

Бултрибанк: Bulgarian National Reference Corpus BulTreeBank (онлайн). <https://bultreebank.org/resources/> [4.08.2025]

Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями. Памятник глаголической письменности. Труд И. В. Ягича. Издание отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Берлин: Weidmann, Санктпетербуг: Типография Императорской академии наук, 1883. Фототипно издание: Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti. Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1960.

Новий Завет 1990: *Новий Завет. Псалтир*. София: Синодално издателство.

Тихонравов дамаскин (XVII в.): Демина, Евгения И. Тихонравовский дамаскин – болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Часть II. Палеографическое описание и текст. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971.

На гръцки

Ἡ καινή διαθήκη (Hē kainḗ diathḗkē). *Novum testamentum graece*. Recensuit Constantinus de Tischendorf. Editio stereotypa duodecima ad editionem VIII. maiorem compluribus locis emendatam conformata. Lipsiae: ex officina Bernardi Tauchnitz, MDCCCXCI.

На латиница

Bibliya abo knigi Sviatogo Pisma Starogo i Novogo Zapovitu. iz movi dovnoevropeiskoi ta greckoi na ukrainsku nanovo perekladena. UBS, 1990

Biblia to jest całe Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Z hebrajskiego i greckiego języka na polski pilnie i wiernie przetłómaczona. Warszawa, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, 1985.

Bible Svatá aneb všecka Svatá Písma Starého i Nového Zákona. Podle posledního vydání Kralického 1613. Česká Biblická Společnost, 1991.

He kaine diatheke. Novum testamentum graece. Recensuit Constantinus de Tischendorf. Editio stereotypa duodecima ad editionem viii. maiorem compluribus locis emendatam conformata. Lipsiae, ex officina Bernardi Tauchnitz, MDCCCXCI.

Mariinskoe chetveorevangelie s primechaniami i prilozheniyami. Pamyatnik glago-

licheskoi pismenosti. Trud I. V. Yagicha. Izdanie otdeleniya ruskogo yazyka i slovesnosti Imperatoskoi akademii nauk. Berlin: Weidmann, Snktpeterburg: Tipografia Imperatoskoi akademii nauk, 1883. Fototipno izdanie: Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti. Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1960.

Novii Zavet 1990: *Novii Zavet. Psaltir*. Sofia, Sinodalno izdatelstvo.

Tihonravov damaskin (XVII в.): Demina, Evgenia I. Tihonravoskii damaskin – bolgarskii pamyatnik XVII в. Issledovanie и tekst. Chast II. Paleograficheskoe opisanie и tekst. Sofia, Izdatelstvo na Bulgarskata academia na naukite, 1971.

ЛИТЕРАТУРА

Балабанова 2007: *Балабанова, Е.*. Дистантно разположени конституенти в българския език. София, дисертация, ръкопис.

Балабанова 2020: *Балабанова, Е*. Словоредни модели с адюнкти в българския език. София, Академично издателство „За буквите – О писменехъ“. https://www.unibit.bg/files/opismeneh-digital/Slovoredni% 20modeli.pdf

Георгиева 1974: *Георгиева, Е.* Словоред на простото изречение в българския книжовен език. София, Издателство на БАН.

Георгиева 1987: *Георгиева, Е.* Словоред на усложненото просто изречение. София, Издателство на БАН.

Гешев 2022: *Гешев, В*. История на българския език: езикова структура, книжовна традиция, степен на обособеност. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Димитрова 2012: *Димитрова, А*. Синтактична структура на преводната агиография. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Дограмаджиева 1984: *Дограмаджиева, Е*. Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език. София, Издателство на БАН.

Златанова 1990: *Златанова, Р*. Структура на простото изречение в книжовния старобългарски език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Станишева, Дограмаджиева 1980: *Станишева, Д., Е. Дограмаджиева*. Выражение эмоциональной актуализации высказывания лексическими средствами в древнеболгарском и древнерусском. – В: *Otazky Slovanske Syntaxe* IV/2, Brno, pp. 123–129.

Теофилова 2018: *Теофилова, С*. Словоред на простото изказване в българската разговорна реч, автореферат на дисертация. Шумен. http://94.190.190.32/sites/default/files/stefka/StTeofilova/S.T.-avtoreferat.pdf

Тишева, Джонова 2007: *Тишева, Й., М. Джонова*. За някои словоредни модели за топикализация в разговорната реч. – В: *Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Филологически факултет, том: Езикознание*, брой: 34, кн. 2., Велико Търново, Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, с. 93–108

Тишева 2009: *Тишева, Й*. За словоредните модели на българското просто изречение. – В: *Отговорността пред езика, кн. 3, Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова*. Шумен, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, с. 244–255.

Тишева 2022: *Тишева, Й*. Адюнкти към глаголи за емоционални състояния. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2022 година). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 227–234.

REFERENCES

Balabanova 2007: *Balabanova, E*. Distantno razpolozheni konstituenti v balgarskiya ezik. Sofia, disertacia, rakopis.

Balabanova 2020: *Balabanova, E*. Slovoredni modeli s adyunkti v balgarskiya ezik, Sofia, Akademichno izdatelstvo „Za bukvite – O pismeneh“. https://www.unibit.bg/files/opismeneh-digital/Slovo redni%20modeli.pdf

Dimitrova 2012: *Dimitrova, A*. Sintaktichna struktura na prevodnata agiografiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Dogramadzhieva 1984: *Dogramadzhieva, E*. Obstoyatelstvenite izrecheniya v knizhovniya starobalgarski ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

Georgieva 1974: *Georgieva, E.* Slovored na prostoto izrechenie v balgaskiya knizhoven ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

Georgieva 1987: *Georgieva, E.* Slovored na uslozhnenoto prosto izrechenie. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

Geshev 2022: *Geshev, V*. Istoria na balgarskiya ezik: ezikova struktura, knizhovna traditsia, stepen na obosobenost. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Simov et al 2004: *Simov, K., P. Osenova, S. Kolkovska, E. Balabanova, D. Doikoff*. A Language Resources Infrastructure for Bulgarian. – In: *Proceedings of LREC*. Lisbon, Portugal. pp. 1685–1688. https://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/04/BulgarianLRI316.pdf

Stanisheva, Dogramadzhieva 1980: *Stanisheva, D., E. Dogramadzhieva.* Vyrazhenie emotsional'noi aktualizatsii vyskazyvaniia leksicheskimi sredstvami v drevnebolgarskom i drevnerusskom. – In: *Otazky Slovanske Syntaxe* IV/2, Brno, pp. 123–129.

Teofilova 2018: *Teofilova, S*. Slovored na prostoto izkazvane v balgarskata razgovorna rech, avtoreferat na disertacia. Shumen. http://94.190.190.32/sites/de fault/files/stefka/StTeofilova/S.T.-avtoreferat.pdf

Tisheva, Dzhonova 2007: *Tisheva, Y., M. Dzhonova.* Za niakoi slovoredni modeli za topicalizatsiya v razgovornata rech. – In: *Trudove na VTU “Sv. sv. Kiril i Metodii”. Filologicheski fakultet, tom: Ezikoznanie*, broi: 34, kn. 2., Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “ Sv. sv. Kiril i Metodii ”, pp. 93–108.

Tisheva 2007: *Tisheva, Y*. On Right Dislocation and Marginalization in Bulgarian. – In: *Potsdam Linguistic Investigation, volume Linguistic Investigations into Formal Description of Slavic Languages*, issue 1, ed. Peter Kosta, Lilia Schurcks, Potsdam, Peter Lang International Verlag der Wissenschaften, pp. 389–397.

Tisehva 2009: *Tisehva, Y*. Za slovorednite modeli na balgarskoto prosto izrechenie. – In: *Otgovornostta pred ezika, kn. 3, Sbornik, posveten на 65-godishninata na prof. d-r Kina Vachkova*. Shumen, Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavksi", pp. 244–255.

Tisehva 2022: *Tisheva, Y*., Adyunkti kam glagoli za emotsionalni sastoiania. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferencia na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreichin"* (Sofia, 2022 godina). Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 227–234.

Zlatanova 1990: *Zlatanova, R*. Struktura na prostoto izrechenie v knizhovniya starobalgarski ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".

✉ *Проф. д-р Валентин Гешев*
Софийски университет „Св. Климент Охридски"
Факултет по славянски филологии, Катедра по славянско езикознание
бул. „Цар Освободител" 15, 1504 София, България

✉ *Д-р Елисавета Балабанова*
Университет за архитектура, строителство и геодезия
ж.к. Лозенец, бул. „Христо Смирненски" 1, 1046 София, България

✉ *Prof. Dr. Valentin Geshev*
Sofia University St. Kliment Ohridski
Faculty of Slavic Studies, Department of Slavic Linguistics
15 Tzar Osvoboditel Blvd., Sofia 1504, Bulgaria

✉ *Dr. Elisaveta Balabanova*
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy
Lozenets, bul. "Hristo Smirnenski" 1, Sofia 1046, Bulgaria